

אחד ממאפייניו הבולטים של משטר האתנוקרטיות בישראל היה הפקעת כשני-שלישים מאדמות האזרחים הערבים. יום האדמה היה רגע מכריע במאבק הערבי על הקרקע, שבישר גם את כניסת הערבים לפוליטיקה הישראלית. אבל מאבק זה לא פרץ את חומות האתנוקרטיות היהודיות. הערבים נותרו בשוליים והחלו פונים לנתיבים פוליטיים וזהותיים חלופיים.

אורן יפתחאל

תתערער תדמית זו, במיוחד אם נתמקד בציר המשמעותי ביותר לכינון היישות הציונית בארץ, כמו גם לחיי המיעוט הערבי-פלסטיני בה: הקרקע. ציר הקרקע וחלוקת המרחב הנגזרת ממנו משמעותיים ביותר להבנת שני כוחות ראי, שעיצבו את הגיאוגרפיה הפוליטית של החברה הישראלית: ההתפשטות היהודית, והמחאה הערבית נגדה. יום האדמה בישר את כניסתם של הערבים לפוליטיקה הישראלית, אבל הגיוס הפוליטי המרשים שהתפתח בעקבותיו הולך ומתמסס על קירותיה הקשיחים של ה"אתנוקרטיות" היהודית, הדוחקת לשוליים את המיעוט הערבי וגורמת לערבים בישראל³ לפנות לנתיבים פוליטיים וזהותיים חלופיים.

המדינה, ייחוד המרחב והספר הפנימי

במגילת העצמאות הכריזה ישראל על עצמה כמדינה יהודית, אך הבטיחה גם לקיים "שוויון זכויות חברתי ומדיני לכל אזרחיה בלי הבדלי דת, גזע... על יסוד אזרחות מלאה ושווה". המדינה אכן העניקה לתושביה הערבים אזרחות ישראלית, ואתה סדרה של זכויות אזרחיות משמעותיות. עם זאת, המתחים והסתירות שבהגדרה המקובלת של ישראל כמדינה "יהודית ודמוקרטית" נותרו שבירים, והם מודגמים אולי טוב מכל על ידי בחינת המציאות המרחבית. זאת, מאחר שהפרויקט הציוני היה והנו, בראש ובראשונה, מפעל טריטוריאלי שנועד "להחיות" את הלאום היהודי על אדמת מולדתו. כאן פגשה התנועה הציונית המיישבת אוכלוסייה פלסטינית אגררית ברובה, שהקשר שלה לאדמות מולדתה היה אמיץ, והתבטא במסורת ה"סומוד", של היצמדות עיקשת לקרקע מול סדרה של כובשים זרים. כך התפתח סכסוך אתנו-לאומי, הסובב עד היום סביב דחף ההתפשטות היהודית הטריטוריאלי, בין שתי קהילות המאמינות שארץ-ישראל/פלסטין היא מולדתן ההיסטורית.

תהליכי הקולוניזציה הציונית וההתנגדות הערבית החלו כמובן כבר לפני קום המדינה. אך מאז 1948, הונחתה אסטרטגיית ההתפשטות היהודית על ידי עיקרון-על יציב ורב עוצמה: ייחוד המרחב הנסמך על

לא היתה לנו כל כוונה לאלימות, אלא להצהיר חזק על התנגדותנו להפקעות. כשהגענו קרוב לעראבה, התחילו השוטרים לירות ללא התגררות של ממש... הם גם הודיעו על עוצר בערב, ורוב האנשים כלל לא הבינו במה מדובר... אחר כך נכנסו השוטרים לתוך הבתים ולקחו "שבאב" שלא קיימו את העוצר... בבלגן שנוצר נהרגו ונפצעו מפגינים. אז אתה עוצר ושואל את עצמך: מתי הרגה המשטרה פעם מפגינים יהודים במדינה?¹

ב־30 במארס 1976 נהפכה הפגנת מחאה ערבית נגד הפקעת כ־6,300 דונם של אדמות שבבעלות ערבית ברחבי הארץ לעימות אלים בין המדינה לאזרחים הערבים. עיקר העימות התרחש בבקעת סח'נין, שם קמה מחאה נגד הרחבת כרמיאל בשטחי אדמות ערביות. באותו יום התקיימה שביתה כללית במגזר הערבי ונערכו תהלוכות ועצרות. שישה מפגינים ערבים נהרגו על ידי המשטרה, ועשרות שוטרים ומפגינים נפצעו. כך תיאר את האירועים קצין המשטרה שנכח במקום:

פתאום ראינו אלפי אנשים המגיעים בתהלוכה מכיוון הכפר סח'נין. המחזה היה לא רגיל, כיוון שאפילו אדם כמוני שעבר הרבה במגזר הערבי היה רגיל רק להפגנות קטנות... זה הפחיד אותנו, וראיתי גם שאחד השוטרים שלי נפצע... לא עבר זמן רב וההמון המוסת הבחין בפחד שלנו והסתער עלינו באבנים, קללות ואגרופים... אספסוף שכזה... עם שנאה יוקדת וגרונות ניחרים... כמובן שהשתמשנו בנשק שלנו, זאת היתה הגנה עצמית... אבל אתה תגיד לי בעצמך: את כל זה עושים בשביל מספר דונמים של אדמה?²

אירועי יום האדמה של 1976 היו קו פרשת מים חשוב בהתפתחותה של החברה הישראלית, למרות שרוב הניתוחים החברתיים מתעלמים מחשיבותו. בתאריך זה החל למעשה כינונה הציבורי, הפתוח והמתריס, של זהות קולקטיבית חדשה, שאני מפרשה כ"אזוריות" ערבית-פלסטינית בישראל. זהות זו מציבה מראה בוחנת אל מול החברה היהודית-ישראלית, המכריזה על עצמה תדיר כדמוקרטית, כליברלית וכבעלת אוריינטציה מערבית. אך אם מתבוננים בישראל מנקודת מבטה של אותה זהות,

רשום מעל ומעבר. קטלוג תערוכה
במחזיאון ישראל, אוצרים יונה פישר
ומאירה פרי.

מאסר על תקיפת שוטר. < הליגה לזכויות האדם דורשת להקים ועדת חקירה ממלכתית, כדי לחקור את מצבם של מאה וחמישים תושבי הגדה הנמצאים במעצר מינהלי זה כחודשיים. עו"ד פליציה לנגר וחנא נאקרה חושפים פרטים על העינויים בבתי הסוהר בשטחים. < 24 > פיגוע מחבלים בנהריה; ארבעה הרוגים. < מועצת עיריית תל-אביב מבקשת מהתזמורת הפילהרמונית להימנע מביצוע יצירות של ואגנר. התזמורת נחשפת לאיומי אלימות. הקונצרט נדחה. < האמן האמריקני, רוברט ראושנברג, מבקר בארץ; יוצר בשיתוף עם אמנים וסטודנטים עבודות המוצגות כתערוכה במוזיאון ישראל. < גלריה גורדון מוציאה לאור בחוברת סטנסיל "תערוכה נודדת" מעבודות רפי לביא, מיכל נאמן, תמר גטר, דוד גינתון, נתן אפרת ויאיר גרבוז. בתגובה לרישול הצורני של החוברת מוציא יגאל תומרקין חוברת נגדית, שבה הוא תוקף את רפי לביא ואת העבודות המוצגות בחוברת. < רישומים ואקוורלים של אחיאש הופשטטר בביתן הלנה רובינשטיין; משה גרשוני בגלריה גורדון. < רואים אור: אריק – דרכו של לוחם, ביוגרפיה של אריק שרון, מאת אורי דן; שירים לאורך החוף, מאת נתן יונתן; אלוהי אלוהי, למה רצחת אותי, קובץ שירים (בערבית) מאת סמיח אל קאסם.

יולי 3 < מוצגת מדיניות הריסון הכלכלי של שר האוצר, יהושע רבינוביץ. < 16 > דו"ח ביניים נוסף של ועדת אגרנט. < במסיבת עיתונאים מודיע הרב מאיר כהנא על הקמת תנועת כ"ך, בנפרד מהליגה להגנה יהודית. < 17 > הפגנה של אנשי רק"ח ושי"ח מול משרד הביטחון בתל-אביב נגד המעצרים המינהליים בגדה ובמזרח ירושלים. < 25 > מאות מתנחלים מגרעין אלון מורה עולים לסבסטיה שבשומרון. מתפתח מאבק עם צה"ל, ולאחר ארבעה ימים של שביתת שבת במקום יפוזו המתנחלים. השמאל יגיב על ההתנחלות בסבסטיה בהקמת "התנחלות שלום" סמלית בחוותו של שרון שמדרום לשדרות (28.7) ובעצרת בתל-אביב (30.7).

+ דברים של שר ההסברה, אהרן יריב, שלא פסל אפשרות למשא ומתן עם אש"ף בתנאי שזה יכיר במדינת ישראל ויפסיק את פעילות הטרור, מעוררים סערה. מנשר חתום על ידי ארבעה חברי כנסת: לובה אליאב, שלום לוי, ש"ז אברמוב ובנימין הלוי קורא להידברות עם העם הפלסטיני. < רואים אור: לח"י, מאת נתן ילין מור: "בספר זה ביקשתי לגולל את המאורעות שהתרחשו בארץ ולהעמיד אותם בשיעור המידות הנכון, לעומת העיוותים של ההיסטוריה הרשמית, הנכתבת בקולמוסיהם של צד אחד בפולמוס"; כחש, מאת ראובן הכט, מציג את הגירסה הרביזיוניסטית להפקרת יהודי אירופה על ידי המנהיגות היהודית ביישוב ובארה"ב; קם, שירים מאת מאיר ויזלטיר; שיבים 1960/1973, מאת יאיר הורביץ. < תערוכת קבוצת צעירים בגלריה הקיבוץ בתל-אביב. בין המציגים: מיכל נאמן, תמר גטר, נחום טבת. < נמר חבבונות, מחזה מאת יעקב שבתאי, בבימוי עודד קוטלר, והתקווה האחרונה של רחוב נחמני, מחזה מאת הלל מיטלפונקט, בבימוי הלל נאמן, מוצגים בתיאטרון חיפה.

אוגוסט 11 < הארכיבישוף קפוצ'י נעצר בחשד שסייע לפת"ח בהברחת נשק ותחמושת ברכבו. < 16 > זבולון המר בביצועת אחבונות: השמאל מלבה שנאה כלפי "חלוצים לאומיים ציונים", שמזכירים "את עלומיה היפים והמסורים של המדינה". < 19 > בתגובה להתמדתה של אגודת הסופרים העברים, בסירובה לקבל לשורותיה סופרים ערבים, נוסד איגוד סופרי ישראל, המשותף ליהודים ולערבים. < 21 > בג"ץ מאשר את החלטת המועצה לביקורת סרטים ומחזות לפסול את הסרט מין, של דוד אבירן.

+ רואים אור: שונים ושונים יותר, מאת סמי מיכאל; גשר על הנהר העצוב, סיפורים קצרים מאת מוחמד עלי טה. < יוצאים לאקרנים: עיניים גדולות, סרטו של אורי זוהר עם סימה אליהו, טליה שפירא ואריק איינשטיין; צ'ארלי וחצי, סרטו של בועז דוידזון עם יהודה ברקן וזאב רווח; < כי עובדי מאמין בך, מחזה של עמוס קינן, מוצג בצוותא.

ספטמבר 1 < קבוצה של מאה וחמישים אנשי תנועת השמאל מוקד, שהתכוננה לקיים עצרת יהודית-ערבית ביריחו בעד השלום ונגד ההתנחלויות, נעצרת על ידי המשטרה והעצרת מתבטלת. < 3 > שביתת רעב מאורגנת של תושבי מצפה רמון,

הגמוניה מוחלטת של פרויקט בניי האומה הציוני. כלי מוביל בפרויקט היהודי היה התיישבות יהודית, במיוחד בסמוך לגבולות המדינה ובאזורים שבהם היה רוב ערבי, כמו הגליל והנגב. יהוד המרחב (הערבי, בדרך כלל) כלל כמובן גם אסטרטגיות אחרות, כגון הפקעה מסיבית של אדמות ערבי ו, הריסת כפרים של פליטים ערבים, עיבוד שטחי חקלאות ערבים על ידי מהגרים יהודים, והקמת מועצות אזוריות ומקומיות יהודיות שכיסו בהדרגה כמעט את כל המרחב הכפרי בישראל.

התהליך העקבי והנחוש של התפשטות יהודית אל תוך המרחב הערבי קשור בעבודות להבניית ולתוכנה של התרבות היהודית-לאומית בישראל, ובעיקר לתפקידו המרכזי של ה"ספר" (frontier): היותה של ישראל היהודית חברת מתיישבים, הממקמת את חברה בטרטוריה הנתונה בסכסוך אתני עמוק, שירש את אתוס ה"ספר" ואת אסטרטגיות ההתיישבות הנובעות ממנו בפוליטיקה ובתרבות היהודית. הספר מסמן את אזור הדמדומים העוין שבקצה גבול שליטת הקולקטיב, שהנו מסוכן אך מושך, ושאליו שואפת החברה להתפשט. ההתיישבות בספר מעניקה לקולקטיב הלאומי נכסים פסיים ותרבותיים-רוחניים כאחד: טריטוריה להתיישבות, וסמלים, מטרות ומיתוסים שסיבם מתגבשת החברה החדשה. ההתיישבות היהודית בספר היתה אחד מעמודי התווך בעיצובה של זהות לאומית יהודית חדשה, יצרה קונסנזוס ולגיטימציה ציבורית להפניית משאבים ליישובים חדשים, ושימשה מוקד להזדהות ולתמיכה חומרית של יהדות התפוצות. מאז קום המדינה אזורי הספר בישראל הם בעיקר "פנימיים", כלומר: מקומות ואזורים בעלי רוב או עבר ערבי, בתוך המדינה, שאל תוכם שואף המרכז האתני והפוליטי להתפשט. כך נהפך "הצל הערבי" למגדיר תוכניות ההתיישבות והפיתוח היהודיות, וכך הוגדרו יהוד הגליל והנגב כמטרות לאומיות. ערך ההתיישבות היהודית נשמר במשך תקופה ארוכה כ"טוב חברתי" בלתי מעורער, כמעט ללא התייחסות ציבורית-יהודית (למעט תנועות שוליות יחסית כגון "מצפן") להשפעותיו ההרסניות על הערבים אזורי המדינה.

הערבים אזורי ישראל מצאו עצמם ב"צד האפל" של הספר. מובן שמעולם לא נכללו בתהליך ההתיישבות ולא נהנו כלל מהפירות החומריים והחברתיים שהיו מנת חלקם של המתיישבים היהודים. הם חוו את גלי ההתיישבות מסיבם כתהליך מתמשך של הצרה, הגבלה ודחיקה, שכרסם את-אט במשאבי הקרקע הפרטיים והקולקטיביים של קהילתם. בנוסף לכך, הניסיון התמידי לעודד התיישבות בספר היה כרוך בהמשך טיפוח הרטוריקה של ה"סכנות" הצפונות בקיומם של מרחבים בעלי רוב ערבי. כך הצטיירו אזורי הערבים של המדינה כגוף עוין בו צריכה המדינה לשלוט – דבר שבודד ו"כלא" את הערבים בפניה השמורה לקבור צות שוליים נחותות, זרות ומסוכנות. עקב כך, המרחב הערבי בישראל הפך למקבץ של מובלעות מכווצות, ורמת הסגרציה היהודית-ערבית נשארה מהגבוהות ביותר בעולם החופשי.

בתהליך זה הופקעו גם כשני-שלישים מאדמות הערבים על ידי סדרה ארוכה של תקנות והסדרים "חוקיים" (קידר 1998; לוטטיק 1985).

מהלך זה הצטרף להכפפת הערבים לממשל צבאי בין 1948 ל-1966, שבמסגרתו הוגבלה יכולת התנועה שלהם, כמו גם זכותם להתארגנות פוליטית. שרשרת ארוכה של תקנות ויוזמות מדיניות אחרות – בתחומי התעסוקה, הכלכלה, החינוך, הפיתוח והחקלאות – דחקו את הערבים למעמד של פרולטריון נייד וקהילת אזרחים סוג ב' (Zureik 1979). לאן שלא פנו, לא מצאו הערבים את "האזרחות המלאה והשווה" שהובטחה להם במגילת העצמאות. כל האמור לעיל גרם לתגובות התסכול והמחאה שהתפרצו ביום האדמה הראשון, ב-1976. אך לפני שנחזור ליום האדמה ולמחאה הערבית, חשוב להגדיר מחדש את המערכת הפוליטית שבתוכה נאלצו הערבים להיאבק על זכויותיהם. רק על ידי ניתוח ביקורתי של מערכת זו, שאני מגדיר כ"אתנוקרטיה" יהודית, נוכל להבין את התפתחות המחאה הערבית ואת דעיכתה באחרונה.

אתנוקרטיה יהודית ומיעוט ערבי

ההתבוננות בחברה הישראלית מנקודת המבט של אזרחי המדינה הערבים, ובמיוחד דרך ציר ההתיישבות והקרקע, מערערת את ההנחה הרווחת על אופיה הדמוקרטי של המדינה.⁴ ניתוח גיאוגרפי-פוליטי חלופי שעליו אני מתבסס כאן מצביע על מציאות שלטונית, אותה אני מכנה כאמור, "אתנוקרטיה", שהיא צורת משטר בעלת שני עקרונות מרכזיים: האחד הוא, שלמרות סממנים דמוקרטיים, זכויות התושבים ואופיו של התהליך הפוליטי נקבעים בראש ובראשונה בהתאם לעיקרון אתני, ולא אזרחי-טריטוריאלי; עיקרון זה יוצר עמימות בהגדרת גבולות הקהילה הפוליטית, עקב מערכת הקשרים בין קבוצות אתניות לבין תפוצותיהן שמחוץ למדינה. העיקרון האחר הוא, שקיימת קבוצה אתנית דומיננטית שמעמדה האזרחי-תחוקתי עדיף על זה של הקבוצות האחרות; קבוצה זו מנכסת לעצמה את מנגנון המדינה, ושקוליה מעצבים את המדיניות הציבורית ואת חלוקת המשאבים.

המשטר האתנוקרטי מנוגד אם כן לתפיסה הדמוקרטית המכוננת שגובשה כבר על ידי אריסטו ביוון העתיקה, ואשר לפיה ה"דמוס" ("האנשים" או האזרחים כולם), ולא ה"אתנוס" (מוצא, גזע), הוא הבסיס לכינונה של קהילה פוליטית צודקת. באתנוקרטיה, ההתארגנות הפוליטית האתנית חזקה יותר מזו האזרחית-אידיאולוגית, ועקב כך נוצרות לרוב "שכבות" של קבוצות אתניות-מעמדיות.⁵ דוגמאות של משטרים אתנוקרטיים ניתן למצוא גם באירלנד, במלזיה, באסטוניה, בפקיסטן, בסרי לנקה, בטורקיה, ביוון, בלאטביה ובקרוואטיה.⁶

באתנוקרטיה הישראלית המיישבת הנפגעים העיקריים מתהליך ההתפשטות היהודי היו והנם הערבים-הפלסטינים. במישור אחד, היו אלה נכסיהם ורכושם הפרטי והקולקטיבי שאבדו, הופקעו או נלקחו בתהליך היהודי של מרחבי המדינה. במישור אחר, עמוק יותר, ההתפשטות המתמדת ומשטר האתנוקרטיה היהודית יצרו קהילה פוליטית חסרת גבולות ברורים, גיאוגרפיים או חברתיים. חסרונם של גבולות אלה תרם לכישלונה של ישראל לחוקק חוקה, המהווה תשתית חיונית

שירי מלון ציון, שירים מאת הרולד שימל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תל-אביב.

במחאה על אי-פיתוח העיירה. ⁹ < בחיפה מוקם תיאטרון ערבי חדש: תיאטרון הגפן. ¹² < גילוי דעת של הפנתרים השחורים מודיע, כי צ'רלי ביטון החליט להסתתר לאחר שנשיא המדינה סירב לחון אותו, למרות השתדלותם של אנשי ציבור ואקדמיה. ¹⁵ < ישעיהו ליבוביץ' בהעולם הזה על תנועות המחאה: "לא היתה זאת מחאה. הציבור הישראלי רק רגז על הכישלון במלחמה כמו שהציבור הברזילאי רגז כאשר 11 חוליגנים שלו מפסידים במשחק נגד 11 חוליגנים של מדינה אחרת". ¹⁶ < קבוצת סופרים ערבים מקימה בחיפה ועדה מייסדת להקמת אגודת סופרים ערבים. + פעילויות, תערוכה של פנחס כהן-גן במוזיאון ישראל. מרים טל, מבקרת התערוכות של ידיעות אחרונות: "אני מעזה לקוות, כי פנחס כהן-גן יחזור לפעילות אמנותית". < מצב: צלמים ישראלים 74, תערוכת צילום מקיפה ראשונה בישראל במוזיאון ישראל. < רואים אור: המבוכה, המחאה והמוצא, מאת יעקב חזן; ציונות ללא מרכאות, מאת אליהו בילצקי. < משרד החינוך מוציא תקליטים "לשיפורו ולטיפוחו של המבטא התקין בכי תלמידי בתי הספר". < תקליט ראשון של מתי כספי. < גיליון ראשון של עמדה: במה סוציאליסטית לביקורת המדיניות, החברה והתרבות בישראל; עורכים מנחם ברנקר, אב. יהושע, עדנה ילין וניבה לניר.

אוקטובר 8 < ניסיון התנחלות נוסף של גוש אמונים מכונה "מבצע הקפות" בנבי צאלח. המתנחלים, עם אלפי תומכים, מפונים על ידי הצבא. ¹⁰ < שלושים אנשי מוקד משתלטים על משרדי גוש אמונים בירושלים, במחאה על ניסיונות ההתנחלות. ¹² < הפגנה "המונית" בכיכר מלכי ישראל נגד ניסיונות ההתנחלות בשטחי הגדה, ביוזמת "הוועד הציבורי להגנת הדמוקרטיה". < הפגנה של גוש אמונים מול משרד ראש הממשלה נגד החזרת שטחים. הרב צבי יהודה קוק בהפגנה: "קללה תחול על ראש מי שמעלה על דעתו להעביר סנטימטר אחד מאדמת ישראל לידיים זרות". ¹⁵ < ח"כ תופיק זיאד מרק"ח מפרסם פואמה בשם "המעבר הגדול", שבה הוא מהלל את צליחת התעלה בידי המצרים במלחמה. ³⁰ < משרד המשפטים מחליט שלא להעמיד לדין את המתנחלים שנעצרו בעת מבצעי ההתנחלות בשומרון. < מכתב אל הסופרים הערבים מאת אהרן מגד ומכתב תשובה של אנטון שמאס אל הסופרים העברים, על רקע הקמת אגודת סופרים ערבים.

+ והתאחדות הסטודנטים הארצית, בשיתוף עם צה"ל והמוסדות להשכלה גבוהה, יוזמת מבצע התנדבות של סטודנטים לשנת שירות קבע בצבא שבסופה יקבלו, בתמורה, שנת לימודים חנים ומלגת קיום חודשית. < רואה אור הפסיכיאטר האלקטרוני שלי – שמונה שיחות אותנטיות עם מחשב, מאת דוד אבידן.

נובמבר 10 < הפגנות בכל הארץ נגד הפיחות, שהממשלה ביצעה כחלק מתוכנית הריסון הכלכלית. בשכונת התקווה מתפתחת הפגנה אלימה ועשרות מפגינים נעצרים. ¹⁵ < עוד הפגנות בסיסמה "לחם ושלו"ם" בעכו, בחיפה, בנצרת ובאום אל פחם. ¹⁶ < צה"ל מפזר בכוח הפגנות פלסטינים בגדה בעקבות הופעת יאסר ערפאת באו"ם. תלמידה נהרגת. במערב ירושלים מצוירות סיסמאות בעברית הקוראות למשא ומתן עם אש"ף ולחלוקת הארץ. ²⁰ < מליאת רשות השידור מקיימת "דיון מקיף" על התוכנית ניקוי ראש, בעקבות תלונות על ניבולי פה וקללות בערבית בתוכנית. ²² < עצרת האו"ם מכירה בזכות ההגדרה העצמית של הפלסטינים ומעניקה לאש"ף מעמד של משקיף קבוע בכל מוסדות הארגון. ²⁷ < נרצחת החיילת, רחל הלר, שהיתה מקורבת לחוגי מצפן. זהות הרוצח תעסיק את בתי המשפט ודעת הקהל במשך שנים רבות.

+ ספרו של ס. יזהר, על חינוך ועל חינוך לערכים, היוצא נגד התפיסה ה"מכניסטית" המסורתית של החינוך לערכים, מעורר פולמוס מתמשך. < רואים אור: בעידן האלימות, מאת יעקב טלמון; מחקרים ומקורות לתולדות השבתאות בגלגליה, מאת גרשם שלום; אחותי כלה, סיפורים מאת אמנון שמוש. < רואה אור בערבית: יונתן העם, מסה על הערבים בישראל, מאת אמיל תומא. < אביטל גבע מציג בבית האמנים בירושלים לשונות פרה. מרים טל בידיעות אחרונות: "שערוריה במלוא מובן המלה, אינני מוכנה לראות בלשונות פרה חומר גלם ליצירת אמנות... לא היה צורך לבזבז כמות

לכינון חברה דמוקרטית חופשית, והוא פוגע בכוחם הפוליטי של הערבים ושל קבוצות שוליות אחרות. ישראל מהווה דוגמה קיצונית של עמימות גבולות, אם כי גם אתנוקרטיות אחרות, כגון קרואטיה, צפון אירלנד, יוון או טורקיה מחזיקות בתפיסות המערערות על גבולותיהן הנוכחיים, ובכולן חוסר היציבות של הגבולות הגיאוגרפיים והפוליטיים מחזק את הזהויות האתניות על חשבון אלה האזרחיות.

מצב זה של קהילה פוליטית חסרת גבולות דורש הבהרה נוספת: מבחינה גיאוגרפית, ישראל מעולם לא ששה לקבע את גבולותיה. במבט לאחור ניתן לראות שערפול הגבולות שירת נאמנה את תהליך ההתפשטות היהודית. מבחינה פוליטית, עמימות הגבולות מתבטאת בעיקר בקשר שבין הקהילה הפוליטית הישראלית לבין תפוצות היהודים, שלהן מוקנית זכות אזרחות אוטומטית מכוח חוק השבות, בעוד שערבים-פלסטינים רבים שנולדו בתחומי המדינה או קרוביהם בתפוצות הפלסטיניות משוללים זכות זו. זאת ועוד, ארגונים יהודיים בינלאומיים כגון הסוכנות היהודית, ההסתדרות הציונית והקרן הקיימת לישראל, חתומים על אמנות עם ממשלת ישראל המעניקות להם כוח פוליטי ממשי בעיצוב מדיניות ההתיישבות והפיתוח במדינה. גופים אלה אינם דמוקרטיים, במובן שאין בהם מנגנונים של נתינת דין וחשבון פוליטי לאזרחי ישראל, שעליהם משפיעה פעילותם. כוחן של תפוצות היהודים משמר גם את כפילות משמעותו של המונח "מדינה יהודית" כדתי וכאתני בו-בזמן, עמימות המערערת גם היא על עקרונות שלטון דמוקרטיים. ערפול הגבולות הפוליטיים מכרסם אם כך בכוחם הפוליטי של אזרחי המדינה בכלל, ושל האזרחים הערבים בפרט. רק אל מול מבנה אתנוקרטי שכזה, המפריד בצורה ריבונית בין שייכות אתנית לבין אזרחות (במקרה שלנו, בין יהדות לבין ישראליות), ניתן להבין את התגובה העוינת הגורפת לכוונתם הדמוקרטית של הערבים בישראל להפוך את המדינה ל"מדינת כל אזרחיה", כלומר: מאתנוקרטיה לדמוקרטיה.

המבט הגיאוגרפי-פוליטי הביקורתי עוזר לנו, אם כן, להבחין בסטייתו של ישראל מעיקרון מכונן בסיסי של חברה דמוקרטית: חפיפה בין גבולות גיאוגרפיים ותושבות-קבע (המגדירים את ה"דמוס") לבין זכויות פוליטיות שוויוניות. חוסר המתאם בין אזרחות לזכויות פוליטיות בולט, כפי שראינו, בקהילה הפוליטית של אזרחי ישראל, אך הוא בעייתי אף יותר אם נכלול בניתוח את כל תחום השליטה של האתנוקרטיה הישראלית מאז 1967. בתחום זה שולטת ישראל על כ-8.5 מיליון איש, מתוכם רק כשני-שלישים אזרחים, ומתוכם כ-350 אלף יהודים החיים בשטחים כבושים. בנוסף לכך, הערבים המחזיקים באזרחות זו משוללים כמה זכויות יסוד, בעוד שלאזרחים בכוח (יהודי התפוצות) שמורות זכויות משמעותיות ומגוונות (בשאר 1993; 1989; Kimmerling).

ציר הקרקע מדגים יפה סתירות אלה. למשל, חוקי ישראל אינם מתירים מכירה של קרקעות המדינה, כך שתהליך שינוי בעלות קרקעית במגזר הערבי הוא חד-סיטרי: מבעלות ערבית (פרטית) לבעלות ציבורית (יהודית). אך לעולם לא להפך. בנוסף לכך, ערבי אזרח המדינה אינו יכול

לרכוש מגרש של קרקע מדינה (!) ביישוב קהילתי או כפרי שנבנה על ידי הסוכנות, כי זו האחרונה מוגדרת כמשרתת את האוכלוסייה היהודית בלבד. לעומתו, יהודי מכל מקום בעולם יכול לרכוש קרקע ביישוב כזה, אפילו אינו אזרח המדינה. בישראל מצויים יותר מ-700 יישובים, שביחס אליהם הערבים משוללים זכויות קניין בסיסיות.⁷

למצב של עמימות גבולות יש גם השלכות חברתיות קונקרטיות המתבטאות בעיקר ב"אתניזציה" של היחסים החברתיים והמערכת הפוליטית. זאת, עקב חוסר יכולתה של חברה ללא גבולות לפתח מערכת נאמנויות צולבות יציבות וזהות משותפת, הנמצאות בתשתיתה של חברה אזרחית בריאה (Geertz 1973; Migdal 1996). עיקרון הארגון האתני מסביר את אי-היווצרותה של זהות ישראלית אזרחית כוללת, ואפילו ברמה הפורמלית והרופפת ביותר כדוגמת הזהויות הלאומיות הכלל-מדינתיות שנוכל למצוא בחברות רב-אתניות כגון רוסיה, רומניה או הודו. העיקרון האתני, הנובע מחסרונם של גבולות גיאוגרפיים או פוליטיים ברורים, מחזק גם את האתניזציה שעברו הקהילות הדרויות והבדויות בישראל, שהשלטון העמיק את הייחודיות האתנית שלהן על חשבון שיוכן הערבי-פלסטיני או האזרחי.⁸

עלינו לבחון, אם כן, את מצבו של המיעוט הערבי בישראל כחלק ממשטר האתנוקרטיה היהודית בכללותו, על מרכיביו הגיאוגרפיים והפוליטיים-חברתיים המשתרעים הרבה מעבר לגבולות המדינה הישרא-לית. רוב המחקרים (כולל מחקרים קודמים שלי, למשל יפתחאל 1993) הגדירו באופן מלאכותי את ישראל שבגבולות "הקו הירוק" כקהילה פוליטית נפרדת, אך "ישראל" שכזו אינה קיימת במציאות, והגדרתה בתחומי הקו הירוק מעלימה את תפקידם המכריע של השטחים הכבושים ושל יהדות התפוצות בעיצובם של היחסים האתניים במדינה. רק במסגרת מערכת שלטונית זו, הממשיכה בצורה עקבית את תהליך ההתפשטות היהודית הנתמך על ידי יהדות התפוצות, ניתן להבין לעומקה את התפתחות המחאה הערבית.⁹

המחאה הערבית

אירועי יום האדמה של 1976 היוו נקודת התחלה של מסע גיוס פוליטי ומחאה פומבית של המיעוט הערבי, שהתבטאה בהפיכת תאריך זה (ה-30 במארס) ליום המחאה הערבי המרכזי בכל שנה. לפני כן הוגבלה המחאה הערבית נגד השלטון בעיקר לאירועים נקודתיים (כגון עצרות 1 במאי) ולא יצרה תהודה בחברה הישראלית. לעומת זאת, החודשים שקדמו ליום האדמה הראשון העידו על תהליך רחב ועמוק של צבירת מודעות פוליטית.

פעילות זו התרחשה בעקבות הכרזת ממשלת ישראל, במאי 1975, על תנופה מחודשת בפרויקט "ייחוד הגליל", שכללה הפקעת אדמות ערביות ויישוב יהודים בהן. איום זה האיץ את הארגון הפוליטי הערבי, בעיקר בסוף 1975 ותחילת 1976 – תקופה שבה הוקם הוועד הארצי להגנה על אדמות ערביות, ושבה החלו ארגוני הסטודנטים הערביים להוות כוח

'אבא, מה עשית כשהרסו את ביתו של נאדר?', לקט רפורטז'ות מהשטחים הכבושים שהתפרסמו בעיתון 'זו הדרך', מאת יוסף אלגזי עם ציורים מאת עבד עאבדי.

1974 ניכרת של בשר מצוין, כשמשפחות רבות בעיירות הפיתוח אינן יכולות להרשות לעצמן לקנות בשר לילדיהן". < 6 > אל הציפוב, מחזה מאת אהרן מגד, מוצג בתיאטרון חיפה, בבימוי נולה צ'לטון. המחזה עוסק בתמורה שחוללה מלחמת יום הכיפורים ביחסם של הישראלים לעצמם ולארץ. < 7 > להקת כוורת בתוכנית טלוויזיה בשיתוף תזמורת בית השידור הערבי, משמיעה "שירים בסגנון מזרחי", שהולחנו על ידי דני סנדרסון.

דצמבר 3 < > אייבי נתן טס לביירות. שוהה שם כארבע שעות, נתפס ומגורש. מספר כי יצר קשר עם נציגי ארגונים פלסטיניים ועם ידידים לבנונים. < 6 > טענות להעלמה ולזיוף של קטעים מהימים הראשונים של המלחמה ביומן המבצעים של אוגדתו של האלוף אברהם אדן, על רקע חקירת ועדת אגרנט. < 8 > צה"ל מחליט "להחמיר את היחס כלפי ישראלים השוהים בחו"ל ואינם ממלאים חובתם לצה"ל". בין השאר, נשקלת אפשרות לשלול את הדרכון הישראלי מבני יורדים שלא ישרתו שירות חובה. מוגבר גם הפיקוח על ישראלים היוצאים לחו"ל. < 12 > חמישים וארבעה פצועים בפיגוע בקולנוע חן בתל-אביב: מחבל משליך שלושה רימונים לאלום. < 17 > המשטרה פורצת למעונות הסטודנטים הערבים באוניברסיטת תל-אביב ועורכת חיפוש. < 22 > מתיחות באוניברסיטת חיפה בין סטודנטים יהודים לערבים. גילוי דעת של ועד הסטודנטים הערבים קובע: "נאמנות למדינה - כן, נאמנות לדיכוי עמנו - לא". < 25 > הפגנה של מאות הורים שכולים בעת הרצאה שנושא משה דיין באוניברסיטת ברא"ל. המפגינים תובעים כי דיין ייתן את הדין על מחדלי מלחמת יום הכיפורים. < 28 > הפגנה הקוראת לנסיגה מהשטחים הכבושים, בעת ביקור של יצחק רבין בנצרת.

+ "למנצח שיר מזמור", פסטיבל זמר ופזמון בסגנון עדות המזרח. < מופיע סע לאט, תקליט חדש לאריק איינשטיין. בעל המשמר יכתבו על התקליט ועל המופע (5.3.73): שהם "שומרים את הפזמון המקורי על פסים של תרבות וטעם... בימים מוכי גורל שכאלה, כאשר כל הארץ עוסקת בנסים סרוסי". < רואים אור: בעידת אדמה באנקטוב, סיפור מלחמת יום הכיפורים מאת זאב שיף; זוג אלבומים של מלחמת יום הכיפורים אלבום מלחמת יום הדין ואלבום הפרדת הכוחות: "המציאות כהווייתה על הרע והטוב, על הכאב והשמחה שבה". < הנהלת צוותא פוסלת שתי עבודות של מיכל נאמן ותמר גטר שהיו חלק מתערוכה קבוצתית במקום, בגלל פגיעה "ברגשות הקהל המבקר במקום". < מוקמת אגודת האמנים הפלסטינים. האגודה עתידה לפעול ללא רשיון, לאחר שבקשה ראשונה לרשיון נדחתה ובקשה שנייה כלל לא נענית. < תערוכת 18 אמנים אוונגרדיים, בגלריה שרה גילת בתל-אביב: בין המציגים משה קופפרמן, אביבה אורי, דגנית ברסט, ראובן ברמן, פנחס כהן-גן; אריה און בגלריה יודפת.

1975 ינואר 8 < > לובה אליאב בראיון לעמדה חוזה את "התפוררותה של מפלגת העבודה" וירידה משמעותית למערך בבחירות הבאות. < 10 > הממשלה מחליטה במפתיע לממש החלטה עקרונית בדבר הקמת אזור תעשייה ומגורים במעלה אדומים, שנתקבלה על רקע לחצים של גוש אמונים והמשא ומתן הקואליציוני עם המפד"ל. < 21 > הפגנה של סטודנטים ערבים באוניברסיטת תל-אביב, במחאה על מעצר שלושה מחברייהם. < 27 > אורי אבנרי נפגש בחשאי עם סעיד חמאמי, נציג אש"ף בלונדון. < 28 > אגודת הסטודנטים של אוניברסיטת תל-אביב מסרבת להקצות אולם לכינוס של ועד הסטודנטים הערבים, בטענה כי אינה מכירה בקיומו. הכינוס נערך על הדשא ומתפתח לתגרה אלימה בין יהודים לערבים במהלך נאום של ח"כ מאיר פעיל. < 30 > מוגש הדו"ח הסופי של ועדת אגרנט. רק 40 מתוך 1,700 העמודים מותרים לפרסום; השאר ייגזז 30 שנה. בדו"ח ביקורת חריפה על הביקורת שהשמיעה העיתונות על עבודת הוועדה ועל דו"ח הביניים. + הוועידה הארצית הי"ב של תנועת חרות מתכנסת בקרית ארבע. < יורם ביכונסקי, חבר קבוצת השמאל "אוונגרד", נעצר כחשוד ברצח החיילת רחל הלר. ישוחרר לאחר מעצר ממושך ומסוקר. העיתונות מפרה את האיפול שהטיל בית המשפט על המעצר והחקירה; יתעורר ויכוח על "זכות הציבור לדעת". < הצעת חוק יסוד שוויון זכויות האשה מוגשת לכנסת. < שיץ, מחזה מאת חנוך לוין ובבימוי, מוצג בתיאטרון חיפה. < בוגמה, תערוכה של יהושע נוישטיין, בגלריה יודפת בתל-אביב. < רואה אור בערבית: תמונות מהסכנות העממית הפלסטינית, מאת תופיק זיאד.

האוכלוסייה הערבית, ולהוסיף קול מאורגן למען שלום יהודי-פלסטיני. כך חזינו בשני העשורים האחרונים בארגון ובקיומו של מסע מחאה רצוף למען שוויון ושלום, שכלל פעילות חוץ-פרלמנטרית ענפה ורצופה, בהנהגתם של גופים וולונטריים כמו הוועד הארצי של ראשי המועצות הערביות, ועדת המעקב, ובאחרונה גם התנועה האיסלאמית.¹⁰

לאחר יום האדמה גברה בהדרגה עוצמתה של המחאה הערבית, ובסוף שנות השמונים היא אף האפילה על מחאתם של רוב המגזרים האחרים במדינה, כגון החרדים, המתנחלים ותושבי עיירות הפיתוח. הדבר מעיד על אסרטיביות פוליטית גוברת, על ניצול אפשרויות הביטוי הפוליטי במערכת הישראלית הפתוחה יחסית, אך גם על רמת תסכול גבוהה עקב מצבם של הערבים בישראל. שלושה נושאים עיקריים חוזרים שוב ושוב כמובילים ברוב אירועי המחאה: שליטה בקרקע, קיפוח חברתי-כלכלי, ומאבק לאומי-פלסטיני (מחוץ ל"קו הירוק"). בתקופות מסוימות (למשל, בתחילת האינתיפאדה) מודגש נושא עיקרי אחד, אך בפרספקטיבה ארוכת טווח שלושת הנושאים ממשיכים ומטרידים את הערבים בישראל, יחד ולחוד.

התפתחות המחאה הערבית מעידה על גיבוש גדל והולך בקרב הערבים בישראל, וזאת למרות שמדיניות הממשלה עדיין שואפת לפצל את הקהילה הערבית, בעיקר על ידי הענקת מעמד אתני נפרד לדרוזים ולבדווים וגם על ידי המשך התמיכה בפוליטיקת החמולות המקומית (גאנם 1997; לוסטק 1985; Al-Haj 1993). יום האדמה העלה בראשונה נושא כלל-ארצי, שסביבו הערבים התאחדו, ובשנים שחלפו עלו נושאים לא מעטים נוספים שאיגדו את כל הערבים בישראל, במיוחד מצבן הכספי הרעוע והגבולות המצומצמים של הרשויות המקומיות הערביות, הריסת בתים "לא חוקיים", הענקת הכרה לעשרות יישובים ערביים "לא מוכרים", אספקת שירותים חיוניים ומדיניות ישראל בשטחים הכבושים. באמצעות המחאה וההתגייסות למאבק על נושאים אלה חוזקה הזהות הערבית המשותפת, ואפילו בין אזורים שבעבר כמעט לא קיימו מגע זה עם זה (כגון הנגב והגליל) ובין קבוצות שקיימו ביניהן יריבויות היסטוריות עתיקות. רביעות, עליות וירידות רבות חלו במחאה הערבית. אלה נבעו מצירוף של גורמים, ביניהם מדיניות הממשלה, ארגון פנימי ומצב הסכסוך היהודי-פלסטיני. כך, בסוף שנות השבעים התעורר גל מחאה בעקבות צעד נוסף של תוכנית "יהוד הגליל" – הקמת המצפים; ב-1982 כוונה המחאה נגד מלחמת לבנון ונגד הקמת מועצות אזוריות יהודיות בגליל, ובאמצע שנות השמונים – נגד השלכות המשבר הכלכלי, ונגד הריסת בתים ערביים. תקופת השיא של המחאה הערבית, בסוף שנות השמונים ותחילת שנות התשעים, הונעה על ידי שני גורמים עיקריים: האינתיפאדה הפלסטינית ומסע מאורגן למען שוויון בישראל, שבמסגרתו קיימו הערבים שביתות כלליות לרגל "יום השוויון", "יום הבית" ו"יום השלום".

אך העלייה העקבית בפעילות המחאה הערבית, שהחלה ביום האדמה 1976, מתחילה להתמסס ככל שאנו מעמיקים אל תוך שנות

ביטאון תנועת מצפן, גיליון מוקדש לאירועי יום האדמה, מאי 1976.

משמעותי בקהילה הערבית. מרכז הפעילות היה סניף רק"ח בנצרת, שממנו יצאה קריאת תיגר כלפי ההנהגה המסורתית, שהתנגדה בעקביות לצעדי מחאה חריפים ולקיום שביתה כללית (רכס 1977). למרות התנגדות שכבות ציבור ערביות לא קטנות וניסיונות דה-לגיטימציה מצד רשויות השלטון והתקשורת (קורן 1994), התרחשה ביום האדמה פעילות מחאה חריפה בכל הארץ, כשמלבד אזור סח'נין-עראבה בלטו מוקדי פעילות אחרים כגון ראמה, מג'ד אל כרום, כפר כנא, נצרת, אום אל פחם וטייבה. במקומות אלה, ובכפרים רבים אחרים, התקיימו עצרות, הפגנות ותהלוכות, והשביתה הכללית כובדה באופן נרחב.

לאחר יום האדמה הראשון המשיכה המחאה הערבית. המחסום הפסיכולוגי של התנגדות גלויה למדינה נשבר, ודור חדש של מנהיגים אסרטיביים הביא עמו שיטות פעולה שאתגרו את דפוסי השליטה היהודיים במדינה ובאזרחיה הערבים. מגמה זו השתלבה בתהליך הפוליטיזציה של החברה הישראלית, שהצמיח בשנות השבעים גם תנועות כגון הפנתרים השחורים, גוש אמונים ושלום עכשיו.

המחאה הערבית ניסתה, בראש ובראשונה, להתנגד לייחוד המעמיק של שטחי המדינה, להילחם בקיפוח הכלכלי והתרבותי המתמשך של

מפורסם 8 < רימון מושלך בדיסקוטק בנתניה. שישה הרוגים. 12 < גל חדש של נישול וגירוש בדווים בפתחת רפיח ובזאור, שבו מוקמת העיר ימית. הבדווים משתדלים, ללא הצלחה, אצל נשיא המדינה וראש הממשלה להפסיק את "העקירה, ההריסה והנישול". 15 < קבוצת "תמורה", בראשותו של מוטי אשכנזי, יוצאת למאבק להנהגת רפורמה במס ההכנסה. 16 < עיון של הוועד לשלום צודק בין ישראל לארצות הערביות קורא לשלום ש"בסיסו יהיה דוֹקוּם של מדינת ישראל ומדינת פלסטין... ולהידברות ישירה בין ישראל והעם הפלסטיני". 21 < רשימת הפנתרים השחורים להסתדרות המורים נפסלת בטענה, כי החתימות הדרושות לאישור הרשימה הוצאו ממורים במרמה. 22 < הרב משה הירש, מזכיר נטורי קרתא, מצהיר בעקבות נאום ערפאת באו"ם כי נטורי קרתא "תומכים בתוכנית ערפאת להקים מדינה חילונית, כי תורתנו אוסרת לקחת את ארץ־ישראל בכוח לפני ביאת המשיח, כפי שעושה הציונות". 28 < ישראל אלדד משווה בבידעות אמבוננת בין שליחות קיסניג'ר לשליחות ברנדוט: אסור להמתין עד לבחירות כדי לסכל את המשא ומתן; "יש הכרח לחסום את הדרכים ולא לדווקא ביריות, ולא רק בערימות של פתקי בוחר".

+ ד"ח ועדת בנטוב המוגש למזכיר ההסתדרות קובע, כי בישראל קיימת מגמה של נסיגה מהשווינויות החברתית שאפיינה את ראשית ימי המדינה. < ד"ר משה קרוי מציג את משנת "האינדיווידואליזם האגואיסטי" בתוכנית הטלוויזיה ענבו. מצהיר על בחירתו להגר מן הארץ: "אי־אפשר לחיות במדינה הרואה עצמה ערך עליון, בה החינוך הוא חובה, חובה לשרת בצה"ל, בה יש פגיעה בזכויות אזרח, מדינה המנהלת כל שנתיים מלחמה, דורשת התנדבות ואוי לזה המסרב להתנדב". דבריו מעוררים סערה וחזכים לתגובות חריפות בכל העיתונים. < מילכוד 22, מאת ג'וזף הלר, מוצג בתיאטרון החאן בירושלים, בבימוי אילן רונן. < תשיפה, תערוכה של גדעון גכטמן בגלריה יודפת, מתארת במסמכים ובסרטי וידאו את תולדות מחלת הלב הקשה של האמן; יאיר גרבוז, רפי לביא ומיכאל דרוקס בגלריה גורדון. < השבב הסורי־אפריקני, שירים מאת אבות ישורון. < הופעות של "להקת 14 אוקטבות" עם יוני רכטר, אבנר קנר וזהר לוי.

מארכ 2 < מתנחלים תופסים מאחז במעלה אדומים. מפונים בכוח על ידי צה"ל. 5 < פיגוע מיקוח במלון סבוי בתל אביב. שישה נהרגים במהלך פעולת החילוץ של צה"ל, ביניהם מפקד הפעולה, אל"מ עוזי יאירי. ביקורת ציבורית על דרך ניהול המשא ומתן עם המחבלים. 8 < ניסיון התנחלות של גרעין אלון מורה בסבסטיה. בסיומו של עימות אלים, הכולל התנגדות פעילה לחיילי צה"ל, מפונים המתנחלים. < ניקו ניתאי מעלה את הנפילה, מאת אלבר קאמי, במסגרת תה"א טרון, "הצגת תיאטרון אינטימית ללא במה, המוגשת במתכונת אינטימית של בית תה". ניתאי יעלה את ההצגה מאות פעמים במשך למעלה מ-25 שנה. 12 < ועדת בן-שחר ממליצה על רפורמה במערכת המיסוי בישראל. ההמלצות ייושמו באופן חלקי. 13 < רקטור אוניברסיטת בר-אילן, פרופסור מנחם צבי-קדרי, אוסר על סטודנטים ערבים להפגין נגד המעצרים המינהליים ומסרב להיפגש עם נציגיהם בטענה, כי אין הוא מכיר בוועד הסטודנטים הערבים. 24 < כישלון מגעיו של קיסניג'ר במזרח התיכון. ארה"ב מודיעה על "הערכה מחדש" של יחסיה עם ישראל. חשש בישראל מהפסקת הסיוע הביטחוני. < לובה אליאב פורש בהפגנות ממפלגת העבודה: "מפלגת העבודה של היום הינה ישימון שבו... לא יכול לזרום שום נחל של מחשבה חדשה... הקשר בינה ובין עובדים, פועלים ובני העם הנמצאים במצוקה הוא מקרי". 30 < תנועת גוש אמונים מארגנת את צעדת יהודה ושומרון: הפגנת כוח לרעיון ארץ-ישראל השלמה.

30 < תנועת גוש אמונים מארגנת את צעדת יהודה ושומרון: הפגנת כוח לרעיון ארץ־ישראל השלמה.

+ הוועד המנהל של רשות השידור תובע להשעות את ירון לונדון מעריכת התוכנית טבוב, בעקבות הזמנת עו"ד פליציה לנגר לראיון בתוכנית. < בעקבות הפיגוע במלון סבוי מורחב חוק השמירה: מעתה הוא יאפשר לאלופי הפיקוד ולמפקדי משטרה לחייב אזרחים לקיים סיורי שמירה במקום מגוריהם. < רואים אור: הקובץ הסאטירי ז.א.ב.ז, מאת קובי ניב, אפרים סידון, חנוך מרמרי וז. מיכאל; הגדבת האמנות, מאת גדעון עפרת; קצה, קובץ שירים מאת אייל מגד. < שבגא הקטן, מחזה מאת הלל מיטלפונקט, מוצג בתיאטרון חיפה, בבימויו של עודד קוטלר. < משה קופפרמן מציג תערוכה בגלריה הקיבוץ. < תקליט חדש: מצעד הפזמונים של נסים סרוסי. < תערוכת חברה פוליטיקה, בבית האמנים בתל-אביב בהשתתפות דוד אבידן, מאיר אגסי, גד אולמן, משה גרשוני, פנחס כהן־גן, מיכל נאמן ואחרים.

בבימוי דוד מוכתר סמוראי. כרזה להצגה
בתיאטרון הקאמרי.

התשעים. בשנים האחרונות היתה רמת המחאה נמוכה למדי (פרט לשנת 1994, שבה המועצות הערביות התארגנו למשך כמה חודשים למחאה ארצית נגד גרעונותיהן). כיצד ניתן להסביר זאת? גם כאן ברור שקיימים גורמים רבים, כגון נדיבותה היחסית של ממשלת רבין שמיתנה במעט את אי-השוויון בין ערבים ליהודים במישור המוניציפאלי, ותהליך אוסלו שנטרל חלק מהלהט הפרו-פלסטיני של המיעוט בישראל. אך מעל לכל, נדמה שהמחאה הערבית דועכת והולכת בעיקר משום שהגיוס המרשים וההמוני של הרחוב במשך כ-15 שנה לא הניב תוצאות משמעותיות. למרות שרשויות השלטון אכן ריכזו את דפוסי השליטה בערבים, וקידמו מעט את השוויון היהודי-ערבי, לא היתה התקדמות עקרונית כמעט בשום תחום, ובעיקר לא בנושא הקרקע.

כפי שראינו, המבנה הפוליטי של האתנוקרטיה הישראלית אינו מותיר לערבים אפשרות להשפעה משמעותית על תהליך קבלת ההחלטות ועל אופיה של המדינה. החקיקה המעגנת את אופיה היהודי של המדינה מרוקנת למעשה את המאבק הערבי מתוכן מבני או זהותי, ומגבילה אותו למישור הקצאת המשאבים. זאת ועוד, כל עוד האתנוקרטיה היהודית בנויה בראש ובראשונה על אינטרסים (יהודיים) אתנוצנטריים, קיימת לגיטימציה רחבה בציבור הישראלי לאפליית הערבים, ולכן אפילו מסע מחאה למען שוויון אזרחי נידון לכישלון.

התגובה הטבעית של כל ציבור, במקרה של מאבק לא אפקטיבי, היא שינוי אופיו, וכך מגיב גם הציבור הערבי במדינה: בשנות התשעים אנו מבחינים בירידת המחאה הציבורית הערבית, ואתה גם בשינוי דפוסי ההצבעה. המחאה הציבורית לא נעלמה כמובן, והיא צפויה לשוב ולהתפרץ במצבי מצוקה, אך המגמה הכללית היא הסתגרות ערבית ובנייה פנימית של זהות חדשה, המעצבת לעצמה מרחב גיאוגרפי בתוך המדינה ומרחב פוליטי בין ישראל ליישות הפלסטינית. המחאה הערבית, למרות חריפותה האנטי ממשלתית, היתה אמצעי שבעזרתו קיווה המיעוט לפלס את דרכו לעבר המרכז הפוליטי והחברתי בישראל. אך תקווה זו הוכחה עד כה כבלתי מציאותית. דפוסי ההצבעה הערביים לכנסת מעידים גם הם על מגמה זו: ההצבעה למפלגות לא-ציוניות (הערביות בעיקר) עלתה מ-31 אחוזים ב-1973 ל-65 אחוזים ב-1996. גם כאן המגמה ברורה: הערבים הולכים ונהיים ספקניים באשר לאפשרות השילוב וההשפעה בתוך הממסד הציוני, והם עוברים לאטם לפיתוח מנגנונים חלופיים ולהתכנסות בתוך המרחב הערבי במדינה.

כך צומחת לה הזהות האתנית-האזורית (ethno-regional), הנסוגה מכוונות השתלבות מלאה במדינה. זהות קולקטיבית זו בנויה על ההדרה הכפולה של הערבים מתחומי הגדרת החברה הישראלית כמו גם מתהליך בינוי האומה הפלסטיני, שבשנים האחרונות הובהר סופית כי אינו כולל את הערבים-הפלסטינים בישראל. המיעוט האזורי המתגבש מבצע גיוס פוליטי להגדרת זכויותיו ולהגנה על אדמתו ותרבותו. נוכח להמשיל את ה"אזור" הערבי המפוצל בישראל לשרשרת של חרוזים (היישובים הערביים), שבהם מתחולל תהליך של גיבוש זהות חדשה

במרחב שבין הרמה המקומית לארצית, ושבין ישראל היהודית לאומה הפלסטינית.

אם נחזור לנושא הקרקע, נוכל להוסיף ולהבין את התסכול הערבי מול המשטר הישראלי. למרות מסע המחאה, ולמרות הרטוריקה הישרא-לית של דמוקרטיה ושוויון, תהליך ייחוד המדינה העמיק והלך בשנים שחלפו מיום האדמה הראשון. אמצעי הייחוד שונו ונהיו מתוחכמים יותר, והפקעות הקרקע הגדולות נפסקו, אך אחיזתם ושליטתם של הערבים במרחב הישראלי עדיין מצטמצמת והולכת. היו לתהליך זה פנים רבות, אך הבולטות שבהן היו הרחבת השליטה המוניציפאלית היהודית על אדמות ערביות (במיוחד בגליל), המשך ההתיישבות היהודית כדי לכתר, להגביל ולפצל את המרחב הערבי (בגליל, ב"ציר הגבעות" ובצפון הנגב), המלחמה הבלתי מתפשרת נגד יישובים ערביים "בלתי מוכרים" (בעיקר בגליל ובנגב) והקשיים הנרחבים שבהם נתקלו הערבים בנסותם להגר לערים יהודיות (Fenster 1993; Rabinowitz 1997).

עקב כך שולטים היום הערבים רק על כשני אחוזים וחצי משטחה המוניציפאלי של המדינה, והמדינה אף לא מתירה בנייה קשיחה, הספקת חשמל, מים או ביוב ביותר מ-100 יישובים "לא-מוכרים", שבהם מתגוררים כשמונים אלף ערבים – במקרים רבים על אדמתם שלהם. הכוונה היא כמובן לרכז יישובים אלה לעיירות מתוכננות, עקב היותם "קטנים מדי" לתכנון תשתיות מודרני. אולם באותה עת מוקמים יישובים יהודיים רבים, הקטנים מאותם יישובים "לא-מוכרים". בדרך זו ממשיך תהליך ייחוד המרחב הישראלי, תוך כדי שימוש בסטנדרטים כפולים. המחאה הערבית אמנם האטה תהליך זה, אך לא שינתה את כיוונו.

במקום סיכום: מיום האדמה עד ה"פולשים" בנגב 50 שנה לאחר הקמת מדינת ישראל אנו מוצאים מדינה שחרטה על מגילת העצמאות שלה את שוויון הזכויות למיעוטים, אך ניהלה ומנהלת מהלך עמוק, רדיקלי ומתוחכם של ייחוד המרחב. המצב, כמובן, אינו סטטי. המחאה הניבה פירות מסוימים, מוגבלים, אך גם תגובת נגד. לאחרונה התבררנו על תוכנית ממשלתית חדשה להפסקת "שוד אדמות המדינה" ולבלימת ה"השתלטות" וה"פלישה" הערבית, בעיקר בנגב הצפוני (באבץ, 2.9.1997). המדינה מתכוונת לנקוט שורה של צעדים, ביניהם הגברת כוחה של הסיירת הירוקה, ענישה מוגברת של ה"פולשים" והתיישבות יהודית מוגברת, בעיקר בצורת חוות קלאיות משפחתיות ויישובים קהילתיים. אך כאן עולות השאלות: האין הערבים-הבדוים בנגב אזרחי המדינה? ואם כן, האין קרקעות המדינה שייכות גם להם? ואם כן, מדוע הם "פולשים"? האם המדינה, שמאז היווסדה הפקיעה מאזרחיה הערבים כבר יותר ממיליון דונם, אינה אחראית להפיכתם לפולשים? סמלי הדבר שאחד הגיבורים הראשיים במאבק נגד ה"פלישה" הערבית – אביגדור ליברמן (מנכ"ל משרד ראש הממשלה לשעבר) – היגר לישראל מברית-המועצות בשנות השבעים מכוח חוק השבות האתנוקרטי. כלומר, המהגר שהגיע באחרונה טוען שיושבי הארץ מדורי דורות הם

'מושג: ירחון לתרבות ולאמנות', עורך
אדם ברוך, גיליון 1, אפריל 1975.

אפריל 9 > מוגש כתב אישום נגד מיכאל צור, מנכ"ל החברה לישראל ואחד מראשי המשק הישראלי, בחשד למעשי מרמה, שוחד ומעילה באמון. צור יורשע ויידון ל-13 שנות מאסר. > 14 מוצג מטוס הכפיר מתוצרת התעשייה האווירית. > 16 הזמר נסים סרוסי זוכה בפסטיבל הזמר. > 20 מפנה בחקירת רצח החיילת רחל הלר: נעצר עמוס ברנס ומוגש נגדו כתב אישום על רצח בכוונת תחילה. ברנס יורשע ויידון למאסר עולם, אחרי עשר שנים יזכה לחנינה ולא יחדל להיאבק – לשווא – למען משפט חוזר.

+ מעשי אלימות והתפרעויות במגרשי הכדורגל. בעקבותיהם מחליט בית המשפט המחוזי לבטל מחזור שלם בליגה לכדורגל. מאוחר יותר מוחלט ששני המחזורים האחרונים של הליגה ישוחקו ללא קהל. > מאבק בתל-אביב על הקרנת סרטים בערבי שבת. המאבק מתרכז סביב קולנוע אלנבי, שמארגן הקרנות חינוך בערבי שבת. הפגנות של חרדים וחילונים. > שרה ברייטברג, מבקרת הגלריות של ידיעות אחרונות, כותבת על התפשטות תרבות הגלריות בתל-אביב: "מידת התפשטותן ותפוצתן של הגלריות לאמנות בשנים האחרונות מגיעה בממדיה העצומים לאלה של סניפי הבנקים החדשים, הנפתחים בכל קרן רחוב". > מופיע גיליון ראשון של מושג, ירחון לתרבות ואמנות בעריכת אדם ברוך ובו, בין השאר, "מכתב לרויס" מתמר גטר ו"גולגולות דונאטלו" של דוד גינתון > הג'אז, מחזה של יהושע סובול, מוצג בתיאטרון חיפה בבימויה של נולה צ'לטון.

מאי 1 > הפגנת 1 במאי מפולגת. אנשי מוקד מסרבים להצטרף להפגנה משותפת עם כל ארגוני השמאל. > 4 אלפיים מעריצים ומעריצות בהלוויית הזמר מייק בראנט, שהתאבד בפריס ונקבר בחיפה. > 8 לקראת האיחוד בין סיעת תכלת אדום לבין הקמת תנועת מוקד מתנערת מק"י סופית ולחלוטין משלילת הציונות, ומחייבת את הציונות כתנועת השחרור הלאומית של העם היהודי בארץ-ישראל. > 15 אוטובוס ערבי מוצת כפעולת תגמול על הצתת אוטובוס אגד ברמאללה. גוף המתכנה "טורו נגד טורו" נוטל אחריות. > 19 ראש הממשלה, יצחק רבין, ממנה את רחבעם זאבי ליועץ לענייני מודיעין, כחלק מיישום דו"ח אגרנט. מבקרים מגדירים את המינוי כמשפטיים למסקנות הוועדה. > 20 כינוס היסוד של מפלגת "יעד – לחברה דמוקרטית, לתמורה מדינית, לזכויות אזרח" נערך בשלומי. המפלגה החדשה משותפת לרצ, לובה אליאב, חלק מתנועות שינוי וחברי החוג לליבון במפלגת העבודה. היא תתפרק כעבור שבעה חודשים. > 25 פעולה של צה"ל בלבנון נגד מחבלים מסתיימת בהתנגשות עם צבא לבנון; שני חיילים נהרגים. > 28 הצגת בכורה לאדי קינג, של נסים אלוני, בהבימה.

+ ספר של מתי גולן, העוסק בנעשה מאחורי הקלעים של השיחות להפרדת כוחות בין ישראל למצרים, נפסל לפרסום על ידי הצנזורה, בלחץ הממשלה. הפסילה גוררת ביקורת בארץ ובעולם: ישראל היא "הדמוקרטיה היחידה המפעילה צנזורה פוליטית". ניסיון לפרסם בהארץ ידיעה על הפסילה נפסלת אף היא על ידי הצנזורה. הספר יתפרסם שנה אחר כך בלי לעורר הדים. > המוסיקאי יוסי מר-חיים, עורך גיליון 2 של מושג, מציג "סיכום ביניים" של הכופ הישראלי: שלמה גרוניך, זוהר לוי, אבנר קנר ויוני רכטר מחזכרים כנציגים בולטים של המגמה העכשווית. > רואה אור 22 ושיבתם, קובץ שירים פוליטיים, בעריכת יבי. > עיני דין, ספר מאת נתן דונביץ, מתיימר לחשוף את "הטרדיה הגדולה" של בתי המשפט בארץ.

יוני 1 > יצחק רבין ממנה את את אריאל שרון ל"יועץ כללי" על יד ראש הממשלה. > חבר הנאמנים של אוניברסיטת חיפה מאמץ הצעה של אגודת הסטודנטים, שלפיה יתקבלו לאוניברסיטה רק סטודנטים ששירתו בצבא או "נתנו שנת שירות למדינה". > 4 האבץ מפרסם את דבר קיומה של "התנחלות חשאית" של גוש אמונים בעפרה, ללא ידיעת הממשלה. > שר החינוך, אהרן ידלין, קובל במכתב אל הוועד המנהל של רשות השידור כי הטלוויזיה מבליטה את השלילי ומתעלמת מן החיובי, וכי כתביה מחפשים סקופים "בלי לתת את הדעת למשמעות שמאחורי הדברים". > בג"ץ קובע כי אין סמכות לבית הדין הרבני לכלול או להוסיף בתעודת הגירושין את הפסקה הקובעת, כי אשה שבגדה בבעלה "אסורה לבעלה

"פולשים"... זאת ועוד, ליברמן הוא תושב של התנחלות בשטחים הממוקמת בשטח כבוש, והנחשבת לפי המשפט הבינלאומי בעצמה לפלישה לא חוקית. ושוב עולה השאלה: מי כאן בעצם ה"פולש" – המהגר, המדינה או הערבים?

כך, בשנת החמישים למדינה, שבים וצפים מרכיביה העיקשים של האתנוקרטיה היהודית: היררכיה אתנית של זכויות, גבולות עמומים והמשך ההתפשטות היהודית וההצרה הערבית. דבריו האירוניים של חבר מועצת מגיד אל כרום מיום האדמה 1976, תקפים גם היום:

אומרים לנו שזה לא חוקי להפגין נגד ההפקעה החוקית של האדמות שעד אתמול היו שלנו באופן חוקי, ושזהו הן של המדינה באופן חוקי; אותה מדינה שמחוקקת בעצמה את החוקים, ואחר כך פוגעת באופן חוקי במפגינים הלא-חוקיים נגד ההפקעה החוקית... (ראיון עם המחבר, 1988).

אורן יפתחאל – המחלקה לגיאוגרפיה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

* הערותיהם של עאמר אל הוזייל, אסעד גאנם, אילן סבן, אחמד סעדי, אילן פפה, אדריאנה קמפ ואורי רם, לטייטה מוקדמת, היו לי לעזר רב.

1 חבר מועצת סח'נין, על אירועי יום האדמה, 1976, ראיון עם המחבר, 1988.

2 ראיון עם המחבר, 1988.

3 אשתמש במאמר במונח "הערבים בישראל" כמגדיר את הקהילה הערבית-פלסטינית במדינה. זאת, כדי להדגיש את הכללתם של הדרוזים והבדווים, כמו גם להבדיל את המיעוט בישראל מהאוכלוסייה הפלסטינית בשטחים הכבושים או בתפוצות. מושג זה זהה למושגים אחרים, כגון: "הפלסטינים אזרחי ישראל" או "ערביי ישראל".

4 ספרות מדעי החברה הישראלית, ואתה גם הספרות הבינלאומית, יצרו שיח דומיננטי שהתבסס על רטוריקה שלטונית, מידע ארכיוני טקסטואלי, סקרי עמדות, אידיאולוגיות פוליטיות והשקפת עולם ליברלית-יהודית, שלפיהם ישראל שויכה תמיד לקבוצת המדינות הדמוקרטיות. ראו למשל הורוביץ וליסק 1990; נויברגר 1989; Barnett 1996; Lijphart 1984; Smootha 1990. אפילו הגישות החדשניות יותר, כגון מודל "הדמוקרטיה האתנית" (סמוחה 1996), הניתוח הביקורתי של שיח האזרחות ההיררכי (פלד 1993) ומודל "המדינה האתנית" (Rouhana 1997), מניחים שישראל היא חברה דמוקרטית, אם כי "נחותה" וטעונה שיפור.

5 כך גם בישראל, שבה העיקרון האתני שנוצל בראש ובראשונה להדרת הערבים-הפלסטינים, אך פעל גם להעמקת הריבוד המרחבי-חברתי בין אשכנזים למזרחים (Yiftachel 1997).

6 המשטר האתנוקרטי נבדל גם מעריצות ומ"דמוקרטיית אדונים", בהעניקו זכויות פורמליות לא מבוטלות (אם גם נחותות) למיעוטים אתניים.

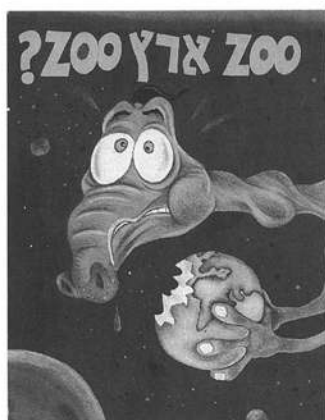
7 "רכישת" קרקע מדינה בישראל, משמעותה המשפטית היא: חכירה ארוכת

טווח ממנהל מקרקעי ישראל.

8 בנוסף לכך, "ההיגיון האתני" המכונן על ידי מנגנוני ההדרה של מיעוטים אתנו-לאומיים לא נותר לרוב רק נחלתה של פוליטיקת רוב-מיעוט ברמה הלאומית, והוא "מחלחל" אל תוך-תוכן של הקבוצות הלאומיות. כך נוצרת פוליטיקה של תת-קבוצות אתניות. עיקרון זה בולט בישראל, שבה ההתארגנות והיזמות הפוליטית מקבלות באחרונה צביון עדתי, אם במוצהר (בתנועות כגון ש"ס, מד"ע, או "ישראל בעלייה") או בסמוי (כגון במקרים של מר"צ האשכנזית, גשר המזרחית, או מק"י הערבית).

9 מספר חוקרים כבר עמדו על הצורך לנתח את הקהילה הפוליטית הישראלית לית מעבר לתחומי הקו הירוק, במיוחד מירון בנבנשתי, ברוך קימרלינג, לב גרינברג ויואב פלד. מודל האתנוקרטיה המוצג כאן בונה על עבודותיהם. מחאה זו כוללת את כל הגילויים הציבוריים של תסכול ציבורי ודרישות חברתיות ופוליטיות, המתבטאות בעיקר בהפגנות, בשביתות, בתהלוכות ובעצרות, אך גם בעצומות, במסיבות עיתונאים או בכינוסי מחאה. לתיעוד מפורט ראו יפתחאל 1997; סעדי 1997; Lehman-Wilzig; Yiftachel 1992.

10 על הקשר שבין בינוי האומה הפלסטינית לבין זהות הערבים-הפלסטינים בישראל ראו גאנם 1997; Rouhana 1997.

'Zoo ארץ Zoo', ספר סאטירות וקומיקס, מאת ב. מיכאל, חנוך מרמרי, קובי ניב, אפרים סידון ודודו גבע, הוצאת דומינו, ירושלים.

1975

ולבועלה". בחוגים הדתיים רואים בהחלטה כרסום בסמכויות בית הדין הרבני. < הסרט האירוטי עמנואל מאושר להקרנה בישראל, לאחר שהצנזורה מחקה ממנו את רוב הסצינות הפורנוגרפיות. < סוף עונת התפוזים, תקליט ומופע של להקת תמוז. < ניסיון לשדר את השיר "אבי היקר" מתוך מלכת האמבטיה של חנוך לוין, במסגרת גיליון משודר של סימן קריאה, נתקל בהתנגדות. בסופו של דבר מודיע דובר רשות השידור: "תקליט מלכת האמבטיה אסור לשידור". < חילופי מפקדים בגלי צה"ל. דוד אבירן מאשים את מרדכי נאור, המפקד החדש, ב"דהאינטלקטואליזציה של התחנה" מפני שתוכנית המשדרים החדשה אינה כוללת את אבירן או אנשי רוח אחרים. < סיום מחזור נוסף של קריאת הדף היומי בש"ס מצוין בחגיגות בחוגים דתיים בכל הארץ. < מימנזב 75, תערוכה במוזיאון ישראל עם אביטל גבע, דב אורנר ואחרים.

יולי < 3 < מקרר תופת מתפוצץ בכיכר ציון בירושלים. שלושה עשר הרוגים ושישים פצועים. < 4 < ח"כ זבולון המר קורא בידענות אחכונות לעמוד בלחץ האמריקני, לקראת החתימה על הסכמי הביניים: "את כוחותינו נלכד, מנהיגותנו תצמיח כנפיים ותהיה ראויה לעם, ארה"ב תשנה את כיוונה והערבים יתפכחו. כל זאת, אם נעמוד בלחץ ונגיד לא". < 14 < עצרת של חוגי הימין בכיכר מלכי ישראל בתל-אביב כנגד הסכמי הביניים. < 20 < מוגש דו"ח הוועדה שחקרה את השחיתות בכדורגל הישראלי: "בענף הכדורגל הופעלו האלמנטים האפלים והמסוכנים ביותר בעולם התחתון הישראלי". שני חברי כנסת צעירים מהמערך והליכוד, יוסי שריד ואהוד אולמרט, משתפים פעולה בקידום החקירה והגשת הדו"ח. < 27 < פסטיבל פולקלור פלסטיני בנצרת. < 29 < מתקבל החוק לבחירה ישירה של ראשי ערים ורשויות מקומיות.

+ הרב צבי יהודה קוק שולח אגרת לראש הממשלה, יצחק רבין, ערב הדיון בממשלה על הסכם הביניים: "לא היתה לך שום רשות להשפיל ולבזות את עצמך ואותנו, להיגרר ולהימשך לפי חלילו של אותו המומר, הנבזה, עוכר ישראל [קיסניגר]... כל ההסכמים של ויתורים והפקרת שטח אבו רודס, יהודה ושומרון, הגולן וסיני הם הסכמים בטלים ומבוטלים". < מופצים כרוזים של גוף ימני בשם "החזית למהפכה לאומית למען המדינה, למען הציבור": "רק מטאטא ברזל של מהפכה לאומית יצליח לטאטא את טומאת הבגידה הלאומית... רק מאכלת המהפכה תצליח לשחוט ללא רחם את כל הפרות הקדושות... אחריותם של חברי הממשלה לבגידה תהיה אישית! רק מלחמת מנע תציל אותנו! ומיד!" < רואים אור: סופה בין הדקלים, מאת סמי מיכאל; בן-גוריון, מאת מיכאל בר-זוהר; ערב ישראל, קובץ מאמרים על הסכסוך הערבי-ישראלי, שנכתבו בידי ערבים פלסטינים, בעריכת יהושפט הרכבי. < אכזב מכל מלך, הפקה חדשה למחזה הראשון של נסים אלוני, בתיאטרון חיפה, בבימוי עודד קוטלר. < בשיר אבו רביע בגלריה נינווה ביפו; תערוכה קבוצתית של "כישרונות צעירים" בגלריה ג'ולי מ. דגנית ברסט, תמר גטר, מוטי מזרחי, מיכל נאמן, דינה כהנא. < בסינמטק תל-אביב מוצג הסרט 12.75 של יאיר גרבוז. אדם ברוך מסווגו כ"קולנוע אמנותי ניסיוני".

אוגוסט < 15 < קונגרס ארצי בנצרת בשאלת יהוד הגליל והכוונה לנשל שטחים גדולים של אדמות ערבים. < 23 < הפגנה סוערת ואלימה של אנשי גוש אמונים בירושלים נגד שר החוץ קיסניגר, ונגד הכוונה לחתום על הסכם ההפרדה עם מצרים ולבצע נסיגה בסיני. הפגנות דומות יימשכו כל השבוע, והן ילוו בפזמון המחאה של נעמי שמר, "הכריש והסרדין". < הממשלה מחליטה על שינוי הסדרי התפילה במערת המכפלה, בלחץ מתנחלי חברון. בעקבות ההחלטה, הפגנות של פלסטינים בגדה.

+ יער, תערוכה של מנשה קדישמן במוזיאון ישראל. חלק מהתערוכה כולל משטח אדמה צבוע צהוב במורד עמק המצלבה. המשטח, המוגדר על ידי ראש העיר, טדי קולק, כ"מטרד אקולוגי", נמחק על ידי אלמונים. < רואים אור: עד המלך, רומן מאת נתן שחם; לחיות עם פלסטינים, מאת אליהו אלישר; החיים על פי השכל: תנאים לאושר אוביקטיבי, מאת משה קרוי. < קבנפים, של יונסקו מוצג בתיאטרון הקאמרי. < יוצא לאקרנים סרטו של בועז דוידזון מניגה בסנקב, עם יהודה ברקן וזאב רוח. < אהוד עין גיל כותב במצבן על שורשיה הערביים של תל-אביב.